

शब्दवर्ग

परिचय : शब्दले वाक्यमा गर्ने कार्यलाई व्याकरणात्मक कार्य भनिन्छ । व्याकरणात्मक कार्यका आधारमा गरिने शब्द वा पदहरूको वर्गीकरणलाई शब्दवर्ग वा पदवर्ग भनिन्छ ।

शब्दवर्ग वा पदवर्गलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरिन्छ ।

१. नाम :

- नाम कुनै खास व्यक्ति, वस्तु, जाति, स्थान, द्रव्य, भाव आदिलाई बुझाउने शब्द हो ।
- यो वाक्यमा **को** वा **के** भन्ने प्रश्नको उत्तरमा आउँछ ।
- यस वाक्यमा कर्ता, कर्म आदिका रूपमा कार्य गर्दछ ।
- यसको रूपायन लिङ्ग, वचन र आदरको आधारमा हुन्छ ।

नामका प्रकारहरू:

- क) व्यक्तिवाचक
- ख) जातिवाचक
- ग) समूहवाचक
- घ) द्रव्यवाचक
- ङ) भाववाचक

नाम पहिचान गर्ने आधारहरू :

- प्रथमा **ले** र द्वितीया **लाई** लागेका सर्वनाम बाहेकका शब्दहरू ; जस्तै : भाइले, दाइलाई
- **हरू** लागेका सर्वनाम बाहेकका शब्दहरू; जस्तै : धनीहरू, चराहरू, मान्छेहरू
- **को ? के ? कुन ठाउँ ?** भन्ने प्रश्नको उत्तरमा आउने शब्दहरू; जस्तै : हरि, माया, काठमाडौं
- निम्नानुसार प्रत्यय लागेर बनेका शब्दहरू ;
 - क) आइ, आई/याई : लेखाइ, हिँडाइ, रोपाईं आदि
 - ख) ता/त्व : सुन्दरता, नवीनता, कुमारीत्व, व्यक्तित्व आदि
 - ग) पन/पना : चिसोपन, चिल्लोपना, फुस्रोपना
 - घ) नु : पढ्नु, लेख्नु, समात्नु (चोर **समात्नु** प्रहरीको काम हो ।)

२. सर्वनाम : नामको सट्टामा प्रयोग गरिने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ । पटक-पटक नामको प्रयोगले अनुच्छेद भर्को लाग्दो, अस्वभाविक र भद्दा हुने भएकाले सर्वनामको प्रयोगले सुन्दर, स्वभाविक र सरल बनाउन सकिन्छ ।

- सर्वनामको प्रयोग नामपद, पदावली वा वाक्यको सट्टामा हुन्छ ।
 - क) **साथी** विदेशबाट हिजो आउनुभएछ । **उहाँ**लाई मैले भेटेको छैन । (नामको सट्टा)
 - ख) प्रेमीले **रातो गुलाफ** टिपेर ल्यायो । **त्यो** प्रेमिकाका लागि हो । (पदावलीको सट्टा)
 - ग) **आफ्नो विकास आफूबाट मात्र सम्भव छ** । यो मैले भोगेर जानेको हुँ । (वाक्यको सट्टा)
- यसले नामको पुनरावृत्तिलाई रोक्छ ।
- यो वचन, पुरुष र आदरको आधारमा रूपायन हुन्छ ।

सर्वनामका प्रकारहरू :

- क) पुरुष वाचक सर्वनाम
- ख) दर्शक वाचक सर्वनाम

ग) सम्बन्ध वाचक सर्वनाम

घ) प्रश्नवाचक सर्वनाम

ङ) निजवाचक सर्वनाम

३.विशेषण : नाम वा सर्वनाम शब्दको गुण, धर्म, परिमाण, संख्या, मात्रा आदि बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ । विशेषणले नामिक पदहरूको बारेमा वर्णन गर्दछ ।

➤ विशेषणले नाम वा सर्वनामको गुण, दोष, स्वभाव, संख्या, परिमाण आदि जनाउँछ ।

➤ यो वाक्यमा नामसँग गरिने कस्तो ? कत्रो ? कति ? कुन ? जस्ता प्रश्नका उत्तरमा आउँछ ।

➤ यसको रूपायन लिङ्ग, वचन र आदरका आधारमा हुन्छ ।

विशेषणको प्रकार :

क) गुण बोधक विशेषण

ख) संख्या बोधक विशेषण

ग) परिमाण बोधक विशेषण

घ) सार्वनामिक विशेषण

ङ) भेदक विशेषण

च) कृदन्त विशेषण

विशेषण चिन्ने केही आधारहरू :

क) कस्तो ? कत्रो ? कति ? कुन ? भन्ने प्रश्नको उत्तरमा आउने शब्दहरू

ख) षष्ठी विभक्ति (को/का/कि, रो/रा/रि, नो/ना/नि) लागेका प्रायः शब्दहरू :

ग) नामको अगाडि आउने सर्वनामहरू पनि विशेषण नहुन्छन् ।

घ) निम्न लिखित प्रत्यय लागेका शब्दहरू :

➤ ने : पढ्ने मान्छे, सुन्ने कान

➤ एको/एकी/एका : पढेको मान्छे, पढेकी केटी, हिडेका यात्री

➤ तो/दो : बढ्दो मान्छे, बल्दो आगो

➤ इक : सामाजिक, भौगोलिक, रसिक

➤ इलो : रसिलो, नुनिलो, गुनिलो, हँसिलो

➤ आलु : मायालु, दयालु

➤ ली : गोर्खाली, बनेपाली, भापाली

४. क्रियापद : कर्ताले गर्ने कार्य व्यापार बुझाउनुका साथै वाक्यलाई टुङ्ग्याउन सक्ने पदलाई क्रियापद भनिन्छ ।

➤ क्रियापदले वाक्यमा कताले गरेको काम, घटेको घटना, स्थिति वा अवस्थालाई जनाउँछ ।

➤ यसले वाक्यलाई टुङ्ग्याउँछ ।

➤ यसको रूपायन लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल आदि आधारमा हुन्छ ।

क) उनी आजै घर पुग्ने छन् । (काम)

ख) दीपमाला छानाबाट खसिँछे । (घटना)

ग) हामी कक्षामा छौं । (स्थिति)

घ) साथीहरू सम्पन्न भए । (अवस्था)

क्रियापदका प्रकारहरु :

समापकताको आधारमा :

- क) समापिका क्रिया
- ख) असमापका क्रिया

अर्थ प्रधानताका आधारमा

- क) मुख्य क्रिया
- ख) सहायक क्रिया

बनोटका आधारमा

- क) सरल क्रिया
- ख) संयुक्त क्रिया

कर्म लिने आधारमा

- क) अकर्मक क्रिया
- ख) एककर्मक क्रिया
- ग) द्विकर्मक क्रिया
- घ) पुरकापेक्षी क्रिया

५. क्रियाविशेषण/क्रियायोगी : क्रियापद, विशेषण, क्रियाविशेषणको विशेषता जनाउने अव्यय पदलाई क्रियाविशेषण भनिन्छ ।

➤ क्रियायोगीले क्रियाको, विशेषणको र क्रियाविशेषणको विशेषतालाई जनाउँछ ।

क) उनी मुसुक्क हाँसिछिन् । (क्रियाको विशेषता)

ख) तपाईं ज्यादै चिसो पानी पिउनुहुन्छ । (विशेषणको विशेषता)

ग) अन्जली अति सुस्तरी बोल्छिन् । (क्रियायोगीको विशेषता)

➤ यसले वाक्यमा कहाँ, कहिले, कसरी, कति, किन जस्ता प्रश्नका उत्तरमा आर क्रियाको स्थान, समय, तरिका, परिमाण, कारण बुझाउँछ ।

➤ यो अविकारी शब्द हो ।

क्रियाविशेषणका प्रकारहरु :

- क) समय वाचक क्रियाविशेषण
- ख) स्थान वाचक क्रियाविशेषण
- ग) परिमाण वाचक क्रियाविशेषण
- घ) रीति वाचक क्रियाविशेषण
- ङ) कारण वाचक क्रियाविशेषण

क्रियाविशेषण चिन्ने आधारहरु :

- कहिले, कहाँ, किन, कसरी भन्ने प्रश्नको उत्तरमा आउने शब्दहरु
- कतिको उत्तरमा आउने शब्द कहिले विशेषण र कहिले क्रियाविशेषण हुन्छ ।
जस्तै : विशेषण तिमी धेरै पत्रिकाहरु किन्छौ
 क्रियाविशेषण तिमी पत्रिकाहरु धेरै किन्छौ ।
- बाट देखि मा विभक्ति लागेका शब्दहरु
- नामयोगी लागेका शब्दहरु :
- प्रायः अनुकरणात्मक शब्दहरु :

➤ ई, एर, न, तै/दै, एकाले, नाले, इन्जेल/उन्जेल, ता/दा, अरी, तरी जोडिएका शब्दहरु

➤ उही शब्द नामयोगी पनि क्रियायोगी पनि हुन सक्छ ।

जस्तै : नामयोगी भोलाभिन्न किताव छ ।

क्रियायोगी भोला भित्र राख ।

६. **नामयोगी** : नामिक पद (नाम, सर्वनाम, विशेषण) सँग जोडिएर वाक्यभित्रका अन्य पदहरूसँग सम्बन्ध स्थापित गर्ने विभक्ति बाहेकका अव्यय शब्दलाई नामयोगी भनिन्छ ।

➤ नामयोगी नामिक पदसँग जोडिएर आउँछ ।

➤ यो क्रियायोगीसँग पनि जोडिएर आउँछ ।

➤ यो अविकारी शब्द हो ।

नामयोगीका प्रकारहरु :

क) समय वाचक नामयोगी

ख) स्थान वाचक नामयोगी

ग) अवधि वाचक नामयोगी

घ) दिशा वाचक नामयोगी

ङ) अभाव वाचक नामयोगी

च) सहभाव वाचक नामयोगी

७. **संयोजक** : दुई वा दुईभन्दा बढी शब्द, शब्दावली तथा उपवाक्यलाई जोड्ने अव्यय शब्दलाई संयोजक भनिन्छ ।

➤ संयोजकले पद, पदावली र वाक्यलाई जोड्छ ।

क) स्वास्थ्य हुनका लागि ध्यान र योग आवश्यक हुन्छन् । (शब्द जोडेको)

ख) भौगोलिक विविधता एवम् प्राकृतिक सौन्दर्य नेपालका विशेषता हुन् । (पदावलीलाई जोडेको)

ग) सबै जना विद्यालयमा भेला भयौ भने वनभोजमा रमाइलो हुनेछ । (वाक्यलाई जोडेको)

➤ यो अविकारी शब्द हो ।

संयोजकका प्रकारहरु :

क) सापेक्ष संयोजक : मुख्य र अधिन उपवाक्यलाई जोडेर मिश्र वाक्य बनाउने संयोजक सापेक्ष संयोजक हुन् । जस्तै : जे दिनु हुन्छ त्यही लिएर जाने छु ।

ख) निरपेक्ष संयोजक : शब्दलाई जोड्ने र स्वतन्त्र उपवाक्यलाई जोडेर संयुक्त वाक्य बनाउने संयोजक निरपेक्ष संयोजक हुन् । जस्तै : उहाँ र तपाईं बजार जानुहोस् अनि सामान किन्नुहोस् ।

८. **विस्मयादिवोधक** : मानिसको मनमा अकस्मात् उत्पन्न हुने हर्ष, विस्मात, आश्चर्य, खुसी, दुःख, घृणा, शोक, निन्दा जस्ता भाव बुझाउने अव्यय शब्दलाई विस्मयादिवोधक भनिन्छ ।

➤ विस्मयादिवोधक शब्दले विस्मय, हर्ष, खुसी, दुःख, आश्चर्य, पीडा, शोक, निन्दा घृणा आदि बुझाउँछ ।

➤ यस्तो शब्दमा वा वाक्यमा प्रायः विस्मयसूचक (!) चिह्नको प्रयोग गरिन्छ ।

➤ यो अविकारी शब्द हो ।

जस्तै : धत् !, विचार ! हि हि ! हत्तरी !

९. निपात : आफ्नो स्वतन्त्र अर्थ नभएका तर वाक्यमा प्रयोग हुँदा प्रतिक्रिया, निश्चय, अनिश्चय, आग्रह, सहमति स्वीकृति आदि भाव बुझाएर वाक्यमा मिठास भर्ने अव्यय शब्दलाई निपात भनिन्छ ।

- निपातले वाक्यमा प्रयोग भएर वाक्यको अर्थलाई स्पष्ट र मिठो बनाउने काम गर्दछ ।
- यसको आफ्नो छुट्टै अर्थ हुँदैन ।
- यो अविकारी शब्द हो ।